مجله علمی پژوهش درعلوم انسانی ومطالعات اجتماعی، شماره ۲۴، تابستان ۱۴۰۰جلد۳، ص۲۴-۱۴
http://www.jhss.ir

تبیین اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی اخوان‌الصفا در تأمین دفاع و امنیت

مجله علمی پژوهش در علوم انسانی ومطالعات اجتماعی (سال هفتم)
شماره۲۴ / تابستان ۱۴۰۰ / ص۲۴-۱۴

مژگان فولادی وندا[۱]، عباسعلی فرزندی[۲]، سیدعلی موسوی نژاد[۳]، محمد جاودان[۴]

[۱] دانشجوی دکتری تاریخ تشیع اثنی عشری دانشکده شیعه شناسی دانشگاه غیرانتفاعی ادیان و مذاهب قم

[۲] فارغ التحصیل مقطع دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه دفاع ملی تهران

[۳] عضو هیأت علمی گروه تاریخ و فرق تشیع دانشکده شیعه شناسی دانشگاه غیرانتفاعی ادیان و مذاهب قم

[۴] عضو هیأت علمی گروه تاریخ و فرق تشیع دانشکده شیعه شناسی دانشگاه غیرانتفاعی ادیان و مذاهب قم

نویسنده مسئول:
مژگان فولادی وندا

چکیده

در روزگار خلافت عباسی (۱۳۲ـ ۶۵۶ هق)، جامعه اسلامی تحت تأثیر سیاست‌های نادرست این حکومت با مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مواجه بود و لذا نابسامانی و بی‌نظمی در جامعه وجود داشت. مقارن با این اوضاع، مذهب اسماعیلیه به وجود آمد. پس از پیدایش این مذهب، اندیشمندان آن و در رأس آنان، جمعیت پنهانی اخوان‌الصفا در جهت مقابله با وضعیت نابسامان جامعه که آن را ناشی از کردارهای نادرست خلافت عباسی می‌دانستند و نیز در جهت حفظ موجودیت، تداوم و نشر جامعه خود و به تبع آن، مذهب اسماعیلیه، به پایه‌گذاری و تدوین اندیشه اسماعیلیه با مبانی یا بنیان‌های فکری در زمینه‌های مختلف پرداختند. در این میان، اندیشه‌های اخوان‌الصفا در زمینه اجتماع و سیاست که آن را در مهمترین متون خود یعنی رسائل بیان نمودند، دارای اهمیت است؛ زیرا از بطن آن‌ها، نگاه به تأمین دفاع و امنیت و به تبع آن، راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا یعنی تشکیل دولت در جهت حفظ موجودیت و گسترش مذهب اسماعیلیه، ارائه می‌شود. چنین راهبردی، سطحی است و صرفاً مربوط به جامعه اسماعیله و در سطح آن است. لذا پژوهش حاضر، درصدد تبیین آن خواهد بود. این تحقیق با توجه به هدف آن، از نوع کاربردی است. روش تحقیق، توصیفی‌ـ تحلیلی و بر اساس تحقیقات تاریخی و دفاعی‌ـ امنیتی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش برداری است.

واژگان کلیدی: اخوان الصفا، اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی، دفاع و امنیت.

مقدمه

پس از رحلت امام جعفر (ص) به سال (۱۴۸ ه .ق) اختلاف شدیدی در امر جانشینی میان پیروان آن حضرت بروز کرد. به دنبال این اختلاف، گروه‌های متعددی در شیعه شکل گرفت (نوبختی، ۱۳۵۵، ص ۶۷-۶۹). یکی از این آن‌ها، اسماعیلیه بود که نام خود را از «اسماعیل» فرزند امام صادق (ع) گرفته است. در زمان پیدایش این مذهب، خلافت عباسیان (۱۳۲ـ ۶۵۶ ه ق) از بغداد بر مناطق اسلامی حاکمیت داشت. سلسله عباسیان که قدرت خود را در سال (۱۳۲ ه. ق) بر جهان اسلام مستقر کرد، مدعی آن بود که عصر تازه‌ای از عدالت و تقوا و نیکبختی را آغاز خواهد کرد. این سلسله بدین ترتیب مدعی داشتن تمایلات اخلاقی تازه‌ای بود و بر آن بود که با اصلاحات اقتصادی و کشاورزی به ترمیم اوضاع فاسد گذشته بپردازد و درآمد طبقات فقیر را بالا ببرد اما در عمل از سیاستی پیروی می‌کرد که با سلسله پیش از خود یعنی بنی‌امیه (۴۱ـ ۱۳۲ ه. ق) چندان اختلاف نداشت؛ چنان‌چه به ظاهر سعی در ایجاد عدالت اجتماعی نمودند و لذا چندی نگذشت که ظلم و ستم، غدر و خیانت و فساد رواج یافت و چهره زشت آنان در وادی پرده استتار، نمایان گردید. در این زمان، انقلاباتی در نواحی زیادی پدید آمد که شورش‌های نظامی در پی شورش‌های سیاسی صورت می‌گرفت (شیخ نوری، ۱۳۸۳، ص ۱۰۰، ۱۲۶). بنابراین، جامعه آن روز اسماعیلیان تحت تأثیر اخلاق و کردار عباسیان دچار مشکلات، بحران‌ها و بی نظمی‌هایی بود. لذا متفکران اسماعیلیه و در این میان، جمعیت سرّی و پنهانی «اخوان‌الصفا» به مشاهده بحران‌های جامعه روزگار خویش پرداختند. اندیشمندان مذهب اسماعیلیه و در رأس آنان، جمعیت اخوان‌الصفا، در جهت ریشه‌یابی، درمان و راه حل مشکلات روزگار خود و نیز در جهت مقابله با این اوضاع به منظور حفظ موجودیت، تداوم و گسترش جامعه خود و مذهب اسماعیله، به اندیشه‌ورزی در زمینه‌های مختلف به ویژه اجتماعی و سیاسی پرداختند. از بطن این اندیشه‌ها تأمین دفاع و امنیت مذهب اسماعیلیه نیز ارائه می‌شود؛ زیرا مذهب اسماعیلیه، همگام با بنیان‌گذاری مبانی فکری خود در قالب مکتبی اعتقادی توسط اندیشمندان خویش و سپس تبلیغ و نشر آن توسط داعیان مبرز و آگاه خود در جهت رقابت، مبارزه و دشمنی با مخالفان مذهب اسماعیلیه به ویژه خلافت و دولت عباسیان (۱۳۲ـ ۶۵۶ ه. ق) و به تبع آن، دفاع و حفاظت از موجودیت، تداوم و نشر و گسترش جامعه خویش و مذهب اسماعیلیه، درصدد وصول به قدرت سیاسی و تشکیل دولت برآمدند که راهبرد دفاعی و امنیتی اندیشمندان مذهب اسماعیلیه و به ویژه اخوان‌الصفا محسوب می‌شود که در رسائل آنان به ویژه در خلال اندیشه‌های اجتماعی آنان در باب اجتماع، اخلاق، دین، جمعیت و اندیشه‌های سیاسی درباره انوع سیاست و تشکیل دولت ارائه می‌شود. لذا با توجه به مطالب مطروحه با این سوال مواجه هستیم که اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی اخوان‌الصفا در تأمین دفاع و امنیت که از خلال آن‌ها، راهبرد دفاعی و امنیتی به دست می‌آید، چیست؟

انجام تحقیق حاضر دارای اهمیت است؛ زیرا با انجام آن، مشخص می‌شود که راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا به عنوان سرآمدان اندیشمندان مذهب اسماعیلیه در تأمین دفاع و امنیت جامعه و مذهب اسماعیلیه، فقط در سطح این جامعه و مذهب بوده است. با مطالعه و استفاده از چنین آثاری و دیگر تحقیقات در حوزه‌های مختلف تاریخی به ویژه تشیع و فرق آن و نیز حوزه‌های دفاع و امنیت و مسائل مربوط به آن‌ها، می‌توان به طور مستقل به بررسی و تبیین اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی اخوان‌الصفا در رسائلشان در تأمین دفاع و امنیت پرداخت. این امر، وظیفه‌ای است که اکنون بر دوش محققین و علاقه‌مندان به پژوهش در زمینه دفاع و امنیت، تاریخ و فرق تشیع و... قرار دارد؛ اما امروزه با وجود اهمیت، ضرورت و کاربرد این مسئله در حوزه‌های مختلف به ویژه راهبردی، دفاعی، امنیتی و تاریخی، کار پژوهشی و تحلیلی مستقل، جامع و قابل توجهی در این زمینه انجام نگرفته است. آن‌چه تحقیق در این زمینه را بایسته‌تر می‌نماید، نیاز کشور به چنین تحقیقات کاربردی در جهت استفاده عملی و اجرایی از نتایج آن، در سامانه و نظام سیاسی اسلامی در حوزه تأمین دفاع و امنیت است. آن‌چه به این اثر امتیاز داده است، بی‌پیشینگی چنین تحقیقاتی است که گام کوچکی در پیشبرد ادبیات راهبرد دفاعی و امنیتی در تاریخ، فرق و مذاهب اسلامی و از میان آن‌ها تشیع تلقی می‌شود. در نهایت با توجه به نقش راهبرد دفاعی و امنیتی در دوام و بقاء حکومت‌ها، دولت‌ها، فرق و مذاهب و اهمیت مطالعه آن در زمینه‌های تاریخ و فرق تشیع و نیز در حوزه تعیین سیاست‌گذاری‌های مختلف دفاعی و امنیتی در زمان معاصر و به ویژه در جمهوری اسلامی ایران، تحقیق حاضر مورد نیاز است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق با توجه به هدف آن، از نوع کاربردی است. روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی و بر اساس تحقیقات تاریخی و دفاعی- امنیتی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش برداری است.

۱ـ مفاهیم

در بررسی و تبیین راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا و رسائلشان با مفاهیم کلیدی سروکار داریم. لذا در ابتدا به تعریف آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱ـ۱ـ اخوان‌الصفا و رسائل آن‌ها

اخوان‌الصفا، نویسندگان مهمترین متون اسماعیلیه یعنی «رسائل اخوان الصفا و فلان الوفاء» هستند. در رسائل آنان، به بیان مباحثی در زمینه فلسفه، خدا، هستی، انسان، اخلاق، دین و دولت، اهداف و پنهان‌کاری جمعیت اخوان الصفا و... پرداخته شده است. در میان این مباحث، اندیشه‌های بنیادی و اصولی اخوان‌الصفا درباره اجتماع و سیاست دارای اهمیت است؛ زیرا از بطن آن‌ها نگاه به تأمین دفاع و امنیت و به تبع آن، حفظ موجودیت، تداوم و گسترش جامعه اخوان‌الصفا و مذهب اسماعیلیه یافت می‌شود که در این پژوهش به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۱ـ۲ـ دفاع

دفاع در زبان فارسی، از ریشه دفع و به معنای از کسی حمایت کردن، بدی و آزاری را از خود یا دیگری دور کردن، راندن، پس زدن، بازداشتن، وطن، ناموس و حقوق خود را از دستبرد دشمن حفظ کردن و جنگی که مسلمانان با کافران برای جلوگیری از حمله آنان کنند، می‌باشد (معین، ۱۳۷۵، ص۱۵۴۰). در زبان انگلیسی 'Defence' این واژه، مقاومت، حفاظت، حمایت، تجهیز و تقویت و استحکام بخشیدن و هم چنین توجیه کردن (منزه بودن)، تبرئه و اثبات حقانیت معنی شده است. دفاع، یعنی ایستادگی در مقابل تهاجم و اولین تصویری که از این مفهوم در ذهن پدید می‌آید این است که هجومی رخ دهد و گروهی در مقابل دفاع کنند. به طور اصولی، دفاع به معنای دفع کردن یا مقابله با تهدیدات موجود است (لطفی مرزناکی، ص ۱۳۹۴، ۳۵).

۱ـ۳ـ امنیت

امنیت در فرهنگ لغت فارسی به معنای در امان بودن، ایمنی، بی‌ترسی، آرامش و آسودگی آمده است (گروه پژوهش، ۱۳۹۳، ص۱۶۳). در تعریفی دیگر، امنیت به معنای حفاظت از خطر (امنیت عینی)، احساس ایمنی (امنیت ذهنی)، و رهایی از تردید یا اطمینان داشتن (آگاهی فردی) است (غرایاق زندی، ۱۳۹۴، ص ۲۵).

در قرآن، امنیت به معنای، حالت طمأنینه، در امان بودن، آسایش، بی‌هراسی و عدم خوفی است که یک مسلمان و کیان اسلامی نیازمند آن است (قرآن کریم، سوره نور: آیه ۵۵؛ نحل: آیه ۱۱۲).

۱ـ۴ـ ابعاد دفاع و امنیت در اندیشه سیاسی اسلام

اندیشه سیاسی اسلام، مستلزم برقراری جامعه‌ای سیاسی، و نظامی حکومتی است که بستر و زمینه‌ساز دفاع و امنیت انسان‌ها است. بر این اساس می‌توان بیان نمود که دفاع و امنیت در ارتباط با انسان هستند. لذا بررسی ابعاد دفاع و امنیت در نگاه جامع اسلام نسبت به ابعاد مختلف وجودی انسان و به تبع‌آن، توجه به خیرات یا مصالح دنیوی و اخروی، به ویژه در مورد امنیت نهفته است. بر این اساس، قرآن کریم در آیات مختلفی با وعده حکومت و تأمین امنیت، به اهمیت امنیت به مثابه خیری دنیوی و بستر امکان سعادت اخروی اشاره می‌نماید (قرآن کریم، سوره نور: آیه ۵۵؛ سوره نحل: آیه ۱۱۲). بنابراین بررسی ابعاد دفاع و امنیت با توجه به ابعاد متعالی و دنیوی وجود انسان ضرورت می‌یابد که در ادامه به بررسی آن خواهیم پرداخت.

(۱) دفاع و امنیت و بعد معنوی هستی انسان

بعد متعالی وجود انسان که دلالت بر روح الهی و مقام خلیفه الهی او در زمین دارد، جایگاهی است که به واسطه تربیت اخلاقی، تعالی معنوی و به همان ترتیب، سعادت و امنیت ابدی در آن تحقق می‌شود. با این حال، تربیت اخلاقی و تعالی معنوی، به مثابه اموری که به سعادت فردی مرتبط است آثار اجتماعی نیز دارد؛ از آن جمله می‌توان به کرامت ذاتی و آزادی انسان اشاره نمود. در آیات مختلف قرآن، بر این جایگاه مهم و خطیر انسان اشاره شده است (قرآن کریم، سوره بقره: آیه ۲۹ـ۳۱؛ سوره احزاب: آیه ۷۲؛ سوره رعد: آیه ۲۸؛ سوره فتح: آیه ۴). بنابراین، انسان با توجه به بهره‌مندی از این بعد متعالی وجودی است که حائز کرامت ذاتی و دارنده اختیار و آزادی و در نتیجه، مسئولیت اخلاقی است که از اصول خدشه‌ناپذیر اجتماعی و سیاسی محسوب می‌شود.

(۲) دفاع و امنیت و بعد دنیوی هستی انسان

یکی دیگر از ابعاد دفاع و امنیت در اندیشه سیاسی اسلام، بعد دنیوی است که در ارتباط با بعد دنیوی وجود انسان و امکان سعادت وی است. بعد دنیوی دفاع و امنیت در اندیشه سیاسی اسلام، از یک سو، به صورت سلبی، ناظر بر تأمین دفاع امنیت به منظور ایجاد مصونیت یا امان‌یابی در مقابل تهدیداتی هم‌چون جهل، فقر و نابرابری و سلطه‌گری است که آگاهی و آزادی انسانی را مورد تهدید قرار می‌دهند و از سوی دیگر، ناظر بر شرایط ایجابی است که موجب توسعه مدنی در عرصه‌های مختلف علمی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شود (تقی‌لو و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۴۸ـ۴۹).

۵ـ۱ـ انواع دفاع و امنیت

(۱) نظامی (دفاعی)

مصونیت یک فرد، گروه و ملت از تعرض و تجاوز فیزیکی مسلحانه به حقوق مشروع وی، دفاع و امنیت نظامی یا دفاعی نامیده می‌شود. به عبارت دیگر، به رسمیت شناخته شدن حق یک فرد، گروه و ملت در دفاع از جان، مال، ناموس، وطن و حکومت مطلوبش در مقابل تعرض‌ها و تجاوزات قهرآمیز مسلحانه، دفاع و امنیت نظامی محسوب می‌شود (جهان بزرگی، ۱۳۸۸، ص ۹۱).

(۲) سیاسی

دفاع و امنیت سیاسی، «مصونیت یک فرد، گروه یا ملت از تعرض و تجاوز به حقوق سیاسی مشروعش می‌باشد (جهان بزرگی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۹). دفاع و امنیت از لحاظ سیاسی با موضوعاتی هم‌چون حکومت، دولت و قدرت در ارتباط است لذا ایجاد دفاع و امنیت در قالب کسب قدرت و تشکیل دولت و حکومت می‌تواند ناظر به ارزش‌های دیگری هم‌چون عدالت، آزادی، سعادت و مانند آن‌ها باشد که قدرت به عنوان ابزاری برای تحقق آن‌ها قلمداد می‌شود. مطابق با همین معیارهای سیاسی‌ـ اخلاقی است که می‌توان از دفاع و امنیت خوب یا عادلانه در مقابل دفاع و امنیت بد یا ناعادلانه در حکومت، سخن به میان آورد (تقی‌لو و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۳۶).

(۴) اجتماعی

«مصونیت یک فرد، گروه و ملت از تعرض و تجاوز به حقوق اجتماعی مشروعشان» (جهان بزرگی، ۱۳۸۸، ص ۱۱۵، ۱۱۷).

(۵) حقوقی یا قضایی

دفاع و امنیت حقوقی، دفاع و حراست از کلیه حقوق مادی و معنوی افراد جامعه است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵، ص ۳۴).

(۶) فرهنگی

دفاع و امنیت فرهنگی، ظرفیت جامعه برای دفاع و حفاظت از ویژگی‌های خاص خود در مقابل تغییر شرایط و تهدیدات مادی و معنوی است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵، ص ۳۲ و ۳۴).

۶ـ۱ـ سطوح دفاع و امنیت

(۱) سطح فردی

هر فرد از افراد انسانی، به طور فطری و طبیعی دارای حقوقی است که باید محترم شمرده شود. بر این اساس، امنیت فردی، مصونیت یک شخص از تعرض و تجاوز به حقوق مشروعش می باشد تا حقوق و حریم خصوصی او نقض نشود و اختیار و آزادی فردی او سلب نگردد؛ زیرا اگر این حریم‌ها به خطر بیافتند، اصل انسانیت انسان نقض می شود (جهان بزرگی، ۱۳۸۸، ص ۵۱).

(۲) گروهی

در همه جوامع، تمام گروه‌های موجود در جامعه دارای علائق، نیازها و خواسته‌هایی هستند که ممکن است سیاسی یا غیر سیاسی باشند. بنابراین، دفاع و امنیت گروهی این است که تمام گروه‌های موجود در جامعه حق داشته باشند علائق، نیازها و خواسته‌های خود را از راه قانونی و طبیعی برآورده کنند و از تعرض و تجاوز مصون باشند تا بتوانند با یکدیگر به هدف مشترکی که علت به وجود آمدن گروه‌ها است، دست یابند که از آن به عنوان دفاع و امنیت گروهی یاد می‌شود (جهان بزرگی، ۱۳۸۸، ص۵۷، ۶۰).

۲ـ یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن‌ها

۱ـ۲ـ تبیین اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا

از آنجا که انسان، مدنی بالطبع و ناگزیر از زندگی اجتماعی است، لذا هر اندیشمند و مکتب فکری، اندیشه‌های خود را در متن جامعه خویش ارائه می‌نماید. نوع نگرش آن‌ها به جامعه، در ارائه تعریف سیاست، جامعه و دفاع از آن تأثیر ژرفی دارد (درویشی و همکاران، ۱۳۹۳، ص۱۵). لذا اخوان‌الصفا در سر آغاز دانشوران اسماعیلیه، بخشی از اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی خود را در رسائل خویش ارائه دادند که از درون آن‌ها، نگاهی به تأمین دفاع و امنیت و به تبع آن، راهبرد دفاعی و امنیتی جمعیت اخوان‌الصفا یافت می‌شود. بنابراین، نگاهی اجمالی به این مباحث ضرورت می‌یابد.

(۱)اجتماع

اخوان‌الصفا نظریه خود را درباره نیاز انسان به اجتماع، بر این مبدأ بنیان نهاده‌اند که انسان بالطبع اجتماعی است. بنابراین جز با همکاری ابناء نفس خود به هدف نرسد؛ چنان چه در این زمینه می‌گویند: «بدان ای برادر من، که خدا تو را و ما را به روحی از خود تأیید کند که انسان به تنهایی نمی‌تواند زندگی کند مگر به دشواری؛ زیرا برای خوشی نیازمند استوار دانستن هنرهای گوناگون است و ممکن نیست یک تن آدمی‌زاده به همه آن‌ها برسد؛ زیرا عمر کوتاه است و هنرها بسیار. از این رو است که در هر شهر و قریه‌ای مردم زیادی دور هم

گرد آمده‌اند تا همدیگر را یاری دهند و حکمت الهی و عنایت ربانی چنین ایجاب کرده است که گروهی از آن‌ها به ورزیدن هنرها، و گروهی به بازرگانی و گروهی به خانه سازی، و گروهی به تدبیر سیاست‌ها، و گروهی به ورزیدن دانش‌ها و آموزش آن‌ها و گروهی خدمت مردم و رفع نیازمندی‌های آنان بپردازند» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۹۰). مطالب مذکور، مبین جامعه‌ای است که در آن روابط انسان‌ها نظام یافته و در آن، افراد با هم روزگار می‌گذرانند و خواسته‌ها و نیازهای اولیه و اجتماعی خود را برآورده می‌نمایند تا با مشارکت اجتماعی یکدیگر به تأمین دفاع و امنیت خویش بپردازند. این نوع دفاع و امنیت، بعد مادی دفاع و امنیت را که با بعد دنیوی وجود انسان در ارتباط است، نمایان می‌سازد. لذا می‌توان بیان نمود که اجتماع یکی از بنیادها و اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا محسوب می‌شود.

(۲) دفاع و حفاظت از کرامت انسانی

جامعه «باید افزون بر امور مادی، به معنویت و حفظ و گسترش آن در جامعه توجه نماید» (درویشی و همکاران، ۱۳۹۳، ص۱۵). در اندیشه اخوان‌الصفا نیز علاوه بر جنبه‌های دنیوی وجود و زندگی انسان، امور اخروی یا معنوی هستی انسان نیز مورد توجه قرار گرفته که در آن، به دفاع و حفاظت از کرامت انسانی پرداخته می شود؛ چنان چه می‌گویند: «و نیز بدان ای برادر که خدا تو را و ما را به روحی از خود تأیید کند که باید یقین داشته باشی که به تنهایی نمی‌توانی از رویدادهای دردآمیز این دنیا و آفت‌های آن رها گردی، و همانا سبب این رنج‌ها، جنایتی است که پدر و مادر آدم کرد زیرا تو در نجات و رهایی خود از این جهان که عالم کون و فساد است، و نیز برای رهایی از شکنجه دوزخ، هم نشینی دیوان، سپاهیان شیطان و پرواز در عالم افلاک، فراخنای آسمان‌ها، و جایگاه برین و نزدیکی فرشتگان مقرب خداوند، نیازمند همکاری یاران ناصح و دوستان فاضل هستی، که در کار دین بصیرت یافته‌اند و به حقایق امور، عالم شده‌اند تا راه‌های آخرت را برای تو نشان دهند و به شناسانند و راه رسیدن به آن را به نمایند و راه رهایی از ورطه‌ای را که همه ما را به سبب جنایت پدرمان آدم در آن افتاده‌ایم، نشان دهند. در این حال، حقیقت آن چه ما گفتیم معلوم می‌گردد. و بدان حکیمان، هرگاه مثلی از برای امور دنیا زده‌اند، غرض ایشان از آن مثل‌ها و اشاره‌ها امور آخرت بوده تا با زدن این مثل‌ها بر حسب عقول مردم در زمان و مکان گوناگون، آن امور را به فهم ایشان نزدیک سازند (حلبی، ۱۳۶۰، ص۹۰- ۹۱). یا می‌گویند: «... آنگاه بدان که خدای بزرگ، فرستادگان و پیامبران خود را برای مردم نفرستاد مگر برای این که آن چه در دل‌هایشان از امر دین و طلب آخرت هست، تأکید کند و برای ارشاد به سوی آن چه بهتر و شایسته‌تر است از آن چه به عقول خویش برگزیده‌اند؛ و به راه راست نزدیک‌تر و به سیرت نیکو برتر، و به راه و رسم بهتر است از آن چه اجتهادشان رسیده و در جانهایشان از راه آرای آن‌ها به همه رسیده است. دلیل بر راستی آن چه ما گفتیم، سخنی است که خدای بزرگ به پیامبر خویش [حضرت محمد (صلی الله علیه و آله)] گفت: «بگو آیا بیاوریم برای شما [اعتقادی] هدایت کننده‌تر از آن چه پدران خود را بر آن یافتید؟ و این برای آن بود که قومی که پیامبر به سوی آن ها بر انگیخته شد، بت‌ها را می‌پرستیدند و به سوی خدا با تعظیم و سجده و پرستش کعبه [اسلام] و بخورات تقرب می‌جستند و معتقد بودند که این کار مایه زندگی و تقرب آنان به پیشگاه خدا است و بت‌ها اجسامی گنگ بودند که نطق، تمیز، حس، تصویر و حرکتی نداشتند. پس خدا پیامبران را فرستاد، و آنان را به سوی آن چه هدایت بخش‌تر، استوارتر و برتر از آن چه در آن بودند، دلالت کرد و این برای آن است که اگر چه پیامبران، بشرند اما همه آن‌ها زنده، گویا، دانا و همانند فرشتگان هستند به سبب جان‌های پاکیزه، و خدا را چنان که باید می‌شناسند. از این رو تقرب به پیشگاه خدا به وسیله آنان برتر و هدایت بخش‌تر و درست‌تر است از توسل به بتان گنگ و بی‌زبان که چیزی نمی‌شنوند و نمی‌بینند و تو را از هیچ چیزی بی‌نیاز نمی‌کنند... و نیز بدان که از مردم کسانی هستند که برای نزدیکی به خدا، دست توسل به دامن پیامبران و فرستادگان او و به اوصیاء یا اولیای خدا و بندگان شایسته یا فرشتگان مقرب و تعظیم به آنان می‌زنند و به زیارتگاه‌ها نیاز می‌برند و می‌کوشند تا به سنّت‌ها و کارها و وصیت نامه‌های آن بزرگان زندگانی کنند... و از این جهت بود که پیامبران و فرستادگان خدا به سوی شما فرستاده شدند تا راه هدایت و راستی را برای شما بشناسانند» (حلبی،۱۳۶۰، ص ۹۲- ۹۴، ۱۱۲). در این مطالب، بر جنبه اخروی یا معنوی هستی انسان و نیاز بشر به پیامبران و فرستادن خداوند به منظور تقرب به خداوند و به تبع آن، هدایت، رستگاری و سعادت انسان که مبین دفاع و حفاظت از کرامت انسانی است، تأکید شده است. از سوی دیگر به ایمن و امان یابی در مقابل تهدیداتی که بقای نسل و کرامت انسانی را در معرض خطر قرار می دهد و مانع تعالی و کمال اخلاقی انسان می شود، اشاره می‌نماید. از جمله این تهدیدات می‌توان به جهل تحمیل شده اقوام بدوی پیش از ظهور اسلام و رسالت پیامبر (ص) در بت پرستی اشاره نمود که ریشه در عوامل طبیعی و اجتماعی بیرون از اراده فرد داشت و غالباً ملازم با زندگی بدوی و مانع آگاهی انسان نسبت به حقیقت و باطل یا خیر و شر می‌شد. لذا اخوان الصفا معتقدند که در مقابله با چنین جهلی، رسالت اسلام در رها سازی انسان‌ها از این شرایط انجام یافت (تقی لو و همکاران، ۱۳۸۹، ص۴۷) که خود دلالت بر توجه و اهمیت اسلام به بعد متعالی هستی انسان و امنیت وی از جنبه اخروی و معنوی است که در آن، صیانت از کرامت انسانی نقش به سزایی دارد. بنابراین اخوان الصفا به امر حفاظت و صیانت از کرامت انسان توجه داشتند که خود نگاهی از درون به مباحث دفاع و امنیت دارد و لذا از اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا محسوب می‌شود.

از دیگر مواردی که مبین دفاع و حفاظت از بقای نسل و کرامت انسانی به عنوان یکی از اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا است و در اندیشه اخوان الصفا مشاهد می‌شود، اشارات آنان به نیاز انسان‌ها به پیامبران و دوری جمعیت اخوان الصفا از لذات و شهوات است؛ چنان که در این زمینه می‌گویند: «و نیز بدان ای آدمی زاده که غسل و طهارت، برای آن به شما واجب شده است که در زمان نزدیکی و گرد آمدن با زنان و شدت زن خواهی و شهوت زنا، لواط و... ناپاکی آشکاری برای شما پدید می‌آید و ما از این وضع به دوریم و در سال جز یک بار هیجان نمی‌یابیم و نه شهوت بر ما غالب می‌شود، و نه لذتی بیش از حد، داعی این کار است، بلکه هر کار به کنیم، از برای بقای نسل است» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۱۱۲- ۱۱۳).

(۳) دین

از مباحث مربوط به اندیشه‌های اجتماعی رسائل اخوان‌الصفا، دین است. در نگرش اخوان‌الصفا، دین دارای دو جنبه است: باطن و ظاهر. حقیقت دین، باطن آن است و آن که باطن را دریابد و بدان تمسک جوید نیازی به ظاهر ندارد؛ چنان که گویند: «بدان که خدای تعالی دین را راهی از دنیا به آخرت قرار داده و صلاح دنیا و آخرت وابسته به آن است، زیرا دین را ظاهری است و باطنی و قوام دین به هر دو است» (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص ۲۱۱- ۲۱۲). از نظر اخوان الصفا، دین به سه بخش تقسیم می‌شود که هر بخش به گروهی از مردم جامعه اختصاص می‌یابد؛ چنان‌چه می‌گویند: «بدان که دین بر سه بخش تقسیم می‌شود و هر بخشی از آن‌ها شایسته گروهی از مردم است که طالب هدایت هستند. بخش اول، شایسته خاصگان مردم است. بخش دوم، شایسته مردمان متوسط است. بخش سوم، شایسته زنان و کودکان است که با آن تربیت می‌شوند و بر می‌آیند و به آن اطمینان می‌یابند و انس می‌گیرند» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۱۰۶). هم چنین اخوان‌الصفا معتقدند که دین خدا نا تمام نیست و همه احوال انسانی را در بر دارد. بر این اساس «برخی از مردم چون به دین تمسک جویند جز صلاح دنیا و منافع دنیوی نخواهند، از این رو به احکام دین و اعمال آن از نماز و روزه و امثال آن حریص شوند و ریا کنند و منافع دنیوی به طلبند و همین حفظ ظاهر دین، خود قوام دین است؛ برخی از مردم نیز، دنیا را به جهت طلب آخرت و صلاح معاد خواهند، پس در امر دنیا زهد ورزند و کار بد نکنند و آن چه به امانت گرفته‌اند- چه پنهان و چه آشکار- ادا کنند و با مردم به صدق و ورع بدون هیچ غل و غشی معامله کنند و در این عمل هم صلاح دنیا باشد و هم آخرت» (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۱۱- ۲۱۲). بنابراین در اندیشه اخوان‌الصفا، دین به عنوان یکی از دیدگاه‌های اجتماعی آنان، کلیه ابعاد وجودی انسان را در بر می‌گیرد و هدف آن، تربیت، هدایت و تکامل مادی و معنوی انسان است که خود مبین دفاع و حفاظت از بقای نسل و کرامت انسان است. لذا یکی از اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا محسوب می‌شود.

(۴) مبارزه با آسیب‌های اجتماعی

در نگرش اجتماعی اخوان‌الصفا، آسیب‌های اجتماعی دارای اهمیت است که از مهمترین آن‌ها می‌توان به غفلت از دین و تعالیم آن اشاره نمود که حاصل توجه به علومی هم چون نجوم بود و نتیجه آن، فساد اخلاقی است؛ چنان چه اخوان‌الصفا در توصیف اوضاع اجتماعی زمان خویش و فسادی که دامنگیر جامعه شده است، گویند: «بیشتر مردم زمان ما که در علم نجوم نظر می‌کنند، در امر آخرت به شک افتاده‌اند و در احکام دین متحیرند، و از اسرار تعلیمات پیامبران بی خبر و منکر رستاخیز و حساب» (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص ۱۹۵). لذا اخوان‌الصفا در مقابل مسئله غفلت از دین و تعالیم آن به ویژه درباره شناخت خدا، صفات و کتاب او، و فساد اخلاقی، بر انگیختن مردم به تهذیب نفس و اصلاح اخلاقی آنان را توصیه نمودند؛ چنان چه در این زمینه می‌گویند: «و بدانید ای برادران که شایسته نیست کسی درباره وجود آفریدگار بزرگ و صفات او به گمان و تخمین سخن بگوید بلکه او را شایسته است که به این موضوع جز پس از تصفیه نفس و اصلاح اخلاق نپردازد؛ زیرا این کار به شک و حیرت و گمراهی می‌انجامد؛ افزون بر این خواهیم گفت که چگونه نفس خود را از اخلاق ناپسندیده‌ای که از کودکی در سرشت ما هست به پیراییم. برای این منظور ما در رساله‌های ریاضی خود ابواب گوناگون نگاشته‌ایم و در هر باب، نمونه‌هایی از امثال یاد کرده‌ایم تا برای بیان، روشن‌تر و از برای فهم، آسان‌تر و برای پندگیری، بلیغ‌تر باشد» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۱۳۷).

وحدت و تسامح مذهبی از دیگر شیوه‌های اخوان‌الصفا در جهت مقابله با آسیب‌ها و تهدیدات اجتماعی بود؛ زیرا یکی از اهداف اخوان‌الصفا از تدوین رسائل خود، ایجاد اتحاد و ائتلاف بین تمام افراد جامعه خود و گرد آوردن آن‌ها تحت یک پرچم واحد و پاک ساختن دین به مدد فلسفه بود. لذا به منظور تحقق هدف خود، به ترویج این اندیشه پرداختند که حقیقت واحد است و اختلاف آراء در مذاهب و ادیان، تنها از جنبه ظاهری است و باطن یکی بیش نیست که حکمای راسخ در علم از آن آگاهند (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۰۰). اخوان‌الصفا در ترویج این اندیشه چنان همت گماشتند که در جهت نشر آن به هدف ایجاد وحدت و تسامح مذهبی، روش بهگزینی و تلفیق و التقاط را اتخاذ نمودند تا از همه ادیان و مکاتب فلسفی و فکری استفاده برند، آن گاه مردم را به آن چه بر گزیده‌اند دعوت کنند. در این مورد در رسائل اخوان‌الصفا آمده است که «برادران ما را شایسته چنین است که با هیچ یک از دانش‌ها دشمنی نورزند و نه کتابی از کتاب ها را فرو گذارند و نه به کیشی از کیش‌ها تعصب ورزند و سخت گیری کنند، زیرا رأی و مذهب ما، همه مذاهب را در بر می‌گیرد و همه دانش‌ها را

یکجا گرد می‌آورد و این به آن سبب است که اندیشه و مذهب ما عبارت است از، نظر و پژوهش در همه موجودات حسی و عقلی، از آغاز تا انجام، به ظاهر و باطن، به آشکار و نهان، و حقیقت را یاری می‌دهد از این جهت که همه از یک مبدأ و یک علت و یک جهان و یک نفس محیط بر آمده‌اند اگر چه گوهرهای گوناگون گشته‌اند و جنس‌های متباین و شاخه‌های گوناگون و جزئیات متغایر یافته‌اند» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۳۶). بدین ترتیب مشاهده می‌شود یکی دیگر از اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا، مبارزه با آسیب‌های اجتماعی است.

(۵) جمعیت

افزایش جمعیت جامعه‌ی اخوان الصفا در اندیشه اجتماعی آنان وجود داشت. لذا داعیان و مبشران جمعیت اخوان‌الصفا در تبلیغ و نشر دعوت اسماعیلیه کوشیدند اما از میان مردم تنها کسانی را که شایستگی داشتند به مسلک خویش دعوت می‌کردند. بنابراین، به گزینش افرادی در برادری و دوستی با خود می‌پرداختند که دارای شرایط و صفات خاص آنان باشند تا موجب از بین رفتن جمعیت اخوان‌الصفا نشوند. در حقیقت، اخوان‌الصفا، شیوه بهگزینی را در جذب افراد به مسلک خویش اتخاذ نمودند تا بتوانند به دفاع، حفاظت و ایمن‌یابی و مصونیت در مقابل تباهی و نابودی خود و جامعه و مذهب اسماعیلیه که ممکن بود از انتخاب فردی نالایق و ناشایست به وجود آید، بپردازند. بر این اساس، درباره انتخاب دوست، برادر، طرفدار و هواخواه مسلک خویش توصیه‌هایی را ایراد نمودند؛ از آن جمله می‌گویند: «و بدان ای برادر من، که از مردمان کسی هست که هرگز برای دوستی و برادری و نزدیکی سزوار نیست. پس بنگر با که همنشین و دوست هستی، و پیش از آزمون درون کارها، فریفته برون کارها مشو و پیش از شیرینی زود گذز کارها، تلخی سرانجام آن بنگر. و اگر خواستی که برادری یا دوستی بگیری، نخست در احوال او بنگر و اخلاقش را بیازمای، و او را از مذهب و اعتقادش بپرس، و در عادت‌ها و سرشت و شمایل و حرکاتش بنگر، زیرا درون کارها بر هوشیار خردمند، چون در ظواهر بنگرد، پوشیده نماند. و بدان که از مردم کسی باشد که به شکل دوست درآید و خود را در چشم تو هواخواه به نماید و اظهار محبت کند و حال آن که در دل و ضمیرش خلاف آن باشد، پس زود یقین مکن و فریفته مباش ...» (حلبی، ۱۳۶۰، ص۱۲- ۱۳). بدین ترتیب، اخوان الصفا با دعوت از شایستگان به مسلک خویش، در حفظ و پایداری جمعیت و جامعه خود و مذهب اسماعیلیه و نشر آن کوشیدند و توانستند افرادی برجسته‌ای را به درون جامعه خویش وارد نمایند و به دفاع و حمایت و حفاظت از آنان بپردازند؛ چنان چه پیوستن به جماعت اخوان الصفا یک ضمانت اجتماعی، سیاسی و نظامی و دینی بود؛ زیرا اخوان، «با صداقت در دفع دشمنان، پیروزی، در بزم دوستان، زینت، در شدائد و بلا تکیه‌گاه محکم، زمان بیماری و سختی پشتیبان آدمی، در روز حاجت، گنج اندوخته، در مهمات، مددکار، برای صعود به مراحل عالی، نردبان، به هنگام وساطت، راهی به دل‌ها و در روز وحشت و هراس، دژی استوارند. این گونه اخوانند که چون غایب باشی، حفظ العین تو کنند و اگر بلغزی دستگیر تو باشند و اگر تو را دشمن باشد، سرکوبش سازند. و تو را به خوبی راه نماید و مال و جانش را برای تو فدا کند» (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷: ۱۹۹). بدین ترتیب مشاهده می‌شود یکی دیگر از اندیشه‌های اجتماعی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا، جمعیت و افزایش آن است که از طریق روش بهگزینی افراد و دعوت آنان به مذهب اسماعیلیه انجام یافت.

در مجموع، با توجه به مطالبی که گفته شد می‌توان بیان نمود که نگرش اجتماعی اخوان‌الصفا درباره تأمین دفاع و امنیت این است که انسان به علت آن که نیازهای مادی و معنوی بسیاری دارد و به تنهایی نمی‌تواند به همه‌ی آن‌ها دست یابد، ناچار به تشکیل جامعه‌ای است که در آن، افراد با یکدیگر مشارکت اجتماعی دارند و در آن جامعه، ابعاد دنیوی و اخروی انسان و به تبع آن، دفاع و امنیت مادی و معنوی انسان و در نتیجه، هدایت و سعادت او در آن جامعه اهمیت می‌یابد. لذا می‌توان بیان نمود، تشکیل جامعه در نگرش اجتماعی اخوان‌الصفا، راهبرد دفاعی و امنیتی آنان در جهت تأمین دفاع و امنیت جمعیت خویش و به تبع آن، مذهب اسماعیلیه است. چنین نگرشی، زیر بنای ایجاد نگرش سیاسی اخوان‌الصفا در جهت تأمین دفاع و امنیت جمعیت خویش و به تبع آن، مذهب اسماعیلیه است که از خلال آن، تشکیل دولت به عنوان راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا به دست می‌آید. اثبات این امر منوط به بررسی و تبیین اندیشه‌های سیاسی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا است که در ادامه به بررسی و تبیین آن خواهیم پرداخت.

۲ـ۲ـ تبیین اندیشه‌های سیاسی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا

اندیشه‌های سیاسی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا، بنیان‌های فکری و نظریه پـردازی اندیشـمندان و متفکـران اسـماعیلیه در زمینه سیاست است که از درون آن‌ها، نگاهی به تأمین دفاع و امنیت یافت می‌شود و در این پژوهش، از بررسی سیاست و انواع آن و رونـد نظریه‌پردازی سیاسی به دست می‌آید.

(۱) سیاست و انواع آن

در نگرش اخوان‌الصفا، سیاست دارای پنج رشته است که از آن جمله می‌توان به «سیاست نبویه»، «سیاست ملوکیه»، «سیاست عامیه»، «سیاست خاصیه» و «سیاست ذاتیه» اشاره نمود. سیاست نبویه، شناخت کیفیت نوامیس (علوم الهیه) و سنن نیکو با بیان فصیح، مداوای نفوس بیمار از دیانات فاسد و آرای سخیف و عادات ناپسند و افعال ستمکارانه و معرفت کیفیت رهانیدن مردم از این ادیان و عادات

نادرست است (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۳۴). این نوع سیاست مبین تأمین دفاع و امنیت فردی است و به بعد معنوی هستی انسان توجه دارد که بر شناخت دین و حفظ آن، تهذیب نفس و اخلاق مردم با راهنمایی انبیاء و ائمه تأکید دارد که خود نیز مبین دفاع و حفاظت از دین و بقای نسل و کرامت انسانی است. بنابراین در این نوع سیاست، دفاع و امنیت دارای سطح فردی و بعد معنوی است. سیاست ملوکیه، معرفت حفظ شریعت برای مردم و احیای سنت در میان ایشان به وسیله امر به معروف و نهی از منکر از طریق اقامه حدود و اجرای احکامی که صاحب شریعت وضع کرده و رد مظالم، سرکوبی دشمنان، باز داشتن اشرار و یاری اخیار مجریان است. این سیاست را، اختصاصاً جانشینان پیامبران و ائمه مهدیین دارند. بدین گونه حق حکومت از آن انبیاء و حکما است (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۳۴- ۲۳۵). این نوع سیاست مبین دفاع و امنیت فرهنگی و اجتماعی و نظامی (دفاعی) است که ناظر بر تأمین ارزش‌ها و مصادر دنیوی انسان است. بنابراین دفاع و امنیت در این نوع سیاست دارای بعد مادی هستند.

سیاست عامیه، ریاست بر جماعت است؛ همانند ریاست امرا بر بلاد و شهرها، ریاست بر دهقانان بر مردم دیه‌ها و ریاست سرداران بر سپاهیان و امثال آن. این سیاست، شامل معرفت طبقات زیر دست خود و شناخت حالات، انساب، صنایع، مذاهب و اخلاق ایشان و نیز مراتب و مراعات امور و رسیدگی به علل و اسباب کار جامعه و ایجاد اتحاد و عدالت در میان مردم و نیز به کار داشتن هریک در آن چه به خوبی از عهده برآید (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷،ص۲۳۵). این نوع سیاست مبین دفاع و امنیت سیاسی و اجتماعی است که در آن ها ارزش‌ها و مصالح دنیوی انسان تأمین می‌شود. بر این اساس، دفاع و امنیت در این نوع سیاست نیز دارای بعد مادی هستند.

سیاست خاصیه، معرفت هر انسانی به کیفیت تدبیر منزل و امر معیشت و مراعات امر خادمان و غلامان و فرزندان و ممالیک و اقربای خود، و نیز طرز زیست با همسایگان و هم نشینی با یاران و قضای حقوق ایشان و تربیت کار و و نظر در مصالح دنیا و آخرتشان است (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۳۵). این نوع سیاست مبین تأمین دفاع و امنیت در سطح فردی، و از نوع اجتماعی و حقوقی است که ناظر بر تأمین مصالح دنیوی و اخروی انسان است. بنابراین در این نوع سیاست، دفاع و امنیت دارای ابعاد مادی و معنوی هستند.

سیاست ذاتیه، معرفت هر انسانی است به خود و اخلاق خود و نیز توجه به کردار و گفتار خود، هنگام شهوت و غضب و خشنودی، و نگریستن در همه کارهای خویشتن است (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۲۳۵). این نوع سیاست مبین امنیت فردی به مثابه حفظ بقای نسل و دفاع از کرامت انسانی است که ناظر بر بعد اخروی هستی انسان است. لذا دفاع و امنیت در این نوع سیاست دارای بعد معنوی است.

در مجموع، می توان گفت، پنج رشته سیاست، تأمین کننده مصالح معنوی و دنیوی انسان و در ارتباط با مقوله‌های دفاع و امنیت او هستند و مبین نگرش سیاسی تأمین دفاع و امنیت در رسائل اخوان‌الصفا محسوب می‌شوند.

(۲) نظریه‌پردازی سیاسی اخوان‌الصفا و روند آن

در مذهب اسماعیلیه و در بین متفکران آن، اخوان‌الصفا با گذر از مراحلی منطقی، به نظریه‌پردازی سیاسی پرداختند. لذا آنان در ابتدا به مشاهده شرایط وضعیت جامعه زمان خویش پرداختند. بر این اساس، آنان مشاهده نمودند که اوضاع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه آنان تحت تأثیر اخلاق و کردار خلافت عباسیان (۱۳۲ـ ۶۵۶ هـ ق) است؛ چنان چه در رسائل اخوان الصفا می‌خوانیم که «ای برادر نیکوکار مهربان! خدا تو را و ما را به روحی از جانب خود یاری کند. می‌بینیم که دولت بدکاران [عباسیان] سخت نیرو گرفته، قدرتشان هویدا گشته، کردارهای آنان در این عصر در جهان پراکنده شده است و چون به عنایت افزودنی خود رسند، انحطاط و نقصان از پی در خواهد آمد» (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص۱۹۵). اخوان‌الصفا پس از مشاهده وضع زمانه خویش، به ریشه‌یابی علل بحران‌های موجود در جامعه زمانه خودپرداختند و ریشه مشکلات جامعه روزگار خویش را فسادی که دامنگیر جامعه شده بود، دانستند که در اثر آن، مردم در امر آخرت به شک افتاده‌اند و در احکام دین متحیرند و از اسرار تعلیمات پیامبران بی خبر و منکر رستاخیز و حساب (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص ۱۹۵). نا آگاهی مردم از دین و مسائل و احکام مربوط به آن در آن زمان، نتیجه سیاست‌های خلفای عباسی بود؛ چنان چه آنان تحت تأثیر فقهای متعصب اهل سنت، با ترویج فلسفه و منطق و دیگر علوم عقلی مبارزه می‌کردند که در نتیجه آن، جهل، نادانی و تعصب به شدت رواج یافته بود (خضری، ۱۳۸۸، ص ۱۴۰).

مرحله سوم نظریه‌پردازی سیاسی اخوان‌الصفا، ارائه تصویری از جامعه آرمانی در رسائل آنان بود و آن را «جامعه فاضله روحانیه» نامیدند که در آن، نظم سیاسی با ایجاد دولت خیر برقرار گردیده است و در رأس آن، امامی از خاندان علی (ع) به اداره این جامعه آرمانی می‌پردازد (دفتری، ۱۳۷۵،ص ۲۳۰). بنابراین در تصویر آرمانی اخوان الصفا از جامعه که در آن جامعه فاضله روحانیه آنان ترسیم می‌شود، نظام سیاسی جدیدی یعنی دولت اهل خیر در مقابل نظام سیاسی قدیمی یعنی دولت شر (عباسیان) به وجود می‌آید که آغاز آن، «از اقوامی نیکوکار فاضل بنیاد می‌گیرد که در شهری انجمن می‌کنند و بر یک رأی متفق می‌شوند و آیین و کیش یگانه‌ای می گیرند و میان خود عهد و پیمان می‌کنند که همدیگر را مددکار باشند و از نصرت دادن یکدیگر باز نایستند و مانند یک تن باشند و جز به خدا و رحمت و خرسندی او چیزی عوض نجویند» (حلبی، ۱۳۶۰، ص ۱۹۱). مطالب مذکور مبین ایجاد وحدت و نظم در نظام سیاسی جدید در مقابله

با بحران و بی‌نظمی موجود در نظام سیاسی قدیم است. لذا در مجموع، مطالب مطروحه مبین اهداف دینی- سیاسی اخوان الصفا در ترسیم جامعه آرمانی آنان است؛ چنان چه در جهت تحقق آن‌ها، بقاء، پایداری و استمرار نظام سیاسی جدید را منوط به نیروی فرمانروا (امام) که به مثابه سر است برای بدن، می دانند. لذا آنان معتقدند که سر رابط میان اعضا است که امر اعضای دیگر را تدبیر می کند، آن ها را به سویی که خیرشان در آن است، سوق می‌دهد و رعیت و سپاهیان باید بشنوند و اطاعت کنند؛ زیرا ملک (امام) نسبت به رعیت، به منزله سر است نسبت به بدن و رعیت و سپاهیان چون دیگر اعضای بدن هستند که انجام وظایف توسط هریک از آنان موجب انتظام امور می‌شود که صلاح و رستگاری همه در آن است (الفاخوری و همکاران، ۱۳۶۷، ص ۲۳۵). آخرین مرحله نظریه پردازی سیاسی اخوان‌الصفا، ارائه راه حل (درمان) یا پیشنهاد عملی که به بهترین وجهی مشکل یا بحران به وجود آمده را حل و فصل نماید، است. راه حل ارائه شده اخوان الصفا در جهت درمان جامعه و به تبع آن، تحقق اهداف دینی و سیاسی خویش، تشکیل نظام سیاسی جدید یعنی دولت است و آن را دولت اهل خیر نامیدند؛ چنان چه به تتبع در رساله‌های آنان بپردازیم، در ضمن آراء و اقوال خود درباره آغاز و انحطاط و تعاقب دولت‌ها چنین می‌گویند: «بدانید که هر دولتی را وقتی است که از آن آغاز می‌شود و غایتی است که به سوی آن پیش می‌رود و حدی است که به آن منتهی می‌گردد. هرگاه به دورترین غایت خود رسید، رو به نقصان و انحطاط می‌آورد و بدین ترتیب در اهل آن دولت، تیره بختی و خواری آشکار می‌گردد اما در دولت دیگری نیرومندی و نشاط آغاز می‌گردد و لحظه به لحظه ظهور و انبساط آن افزون می‌گردد و هر روز نیرومندتر می‌شود اما آن یکی ناتوان‌تر می‌گردد و نقصان می‌یابد تا آن که دولت پیشین مضمحل می‌شود در حالی که دولت نو ظهور دیگر تمکن و قدرت می‌یابد... و شما ای برادران می‌بینید که اکنون قدرت اهل شر و بد اندیشان [عباسیان] به نهایت رسیده، و پس از تناهی در افزونی، از انحطاط و نقصان چاره‌ایی نیست. و بدان که پادشاهی و دولت از امتی به امتی و از اهل بیتی دیگر و از مردم شهری به مردم شهری دیگر، منتقل می‌شوند» (حلبی، ۱۳۶۰، ۱۹۰- ۱۹۱). هم چنین جمعیت متفکر اخوان الصفا در ضمن توصیف دولت اهل خیر، تأسیس آن را مایه خوشحالی مردم و رهایی آنان از نا امیدی و نصرت آنان به وسیله خدا می‌دانند چنان چه در این باره می‌گویند: «پس، ای برادران از آن چه شمارا خبر کردیم [انحطاط دولت شر (عباسیان) و تشکیل دولت خیر (دولت جدید)] خوشحالی کنید و به خدا امیدوار باشید که شما را نصرت می‌کند» (حلبی، ۱۳۶۰، ص ۱۹۱). البته اساس دولت جدید، بر خیر، نیکی، هدایت، دفاع، حمایت و حفاظت از انسان و بقای نسل و کرامت او در مقابله و مبارزه با شیاطین، استکبار پادشاهان و مصیبت‌ها و گرفتاری‌های روزگار آن‌ها است؛ چنان چه در این باره می‌گویند: «بدانید ای برادران، که خدا شما را و ما را به روحی از خودش تأیید کند و شما را به سوی حق هدایت کند و شما را از یاران آن قرار دهد و راه نیکی را برای شما آسان گرداند و شما را از غرور شیطان حراست نماید و از بدی معصومتان دارد و از هم‌نشینی با بدکاران بر کنارتان کند و حفظتان کند و شما را به پذیرفتن پند برادران [تشکیل دولت] توفیق دهد که او بسیار مهربان بخش است» (حلبی، ۱۳۶۰، ص ۱۸۹- ۱۹۰). مطالب مطروحه، تأمین دفاع و امنیت انسان را در ارتباط با مصالح دنیوی و اخروی او در نظم سیاسی جدید یعنی تشکیل دولت در بر می‌گیرد. لذا می‌توان بیان نمود، تشکیل دولت در اندیشه سیاسی اخوان‌الصفا که نتیجه روند نظریه‌پردازی آنان در زمینه سیاست است، راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا محسوب می‌شود؛ زیرا به طور عملی با تأسیس دولت‌های متعدد اسماعیلی هم چون «قرامطه» در بحرین (۲۸۶ـ۴۷۰ ق)، «فاطمیان» در افریقیه و مصر (۲۹۷ـ ۵۶۷ ق) و «نزاریان» در ایران و شام (۴۸۳ـ ۶۵۴ ق) در طی تاریخ پر فراز و نشیب مذهب اسماعیلیه به ویژه ضمن تحولات سیاسی و نظامی و در اثر فعالیت‌های داعیان و رهبران یا امامان اسماعیلیه، حفظ موجودیت، تداوم و گسترش مذهب اسماعیلیه در نواحی مختلف جهان اسلام و تشیع حاصل می‌شود.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های تحقیق و تجزیه تحلیلی که انجام شد، می‌توان مشاهده نمود که اندیشه‌ورزی اجتماعی و سیاسی اخوان‌الصفا در رسائل آنان، به حفظ و صیانت و به تبع آن، تأمین دفاع و امنیت جامعه آنان و اسماعیلیه و حتی نشر مسلک اخوان‌الصفا یا مذهب اسماعیلیه در مقابله با خلافت عباسی شد که چنین امری، مبین تأمین دفاع و امنیت مادی و معنوی انسان و در سطح فردی، گروهی، داخلی و خاص جامعه اخوان‌الصفا و به تبع آن، مذهب اسماعیلیه است و به خارج آن کشیده نمی‌شود. لذا راهبرد دفاعی و امنیتی اخوان‌الصفا سطحی بود.

پیشنهادها

با انجام مقاله حاضر، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

(۱) بررسی و تبیین اندیشه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی اندیشمندان، فرماندهان یا امامان دولت‌های مطروحه در تأمین دفاع و امنیت مذهب اسماعیلیه.

(۲) بررسی و تبیین اجزا و عوامل مؤثر در ایجاد و شکل‌گیری اندیشه دفاعی و امنیتی مذهب اسماعیلیه از پیدایش تا زمان معاصر.

منابع

ـ اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۸۵)، امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران، کانون اندیشه جوان.
ـ الفاخوری و همکاران، (۱۳۶۷)، تاریخ فلسفه در جهان اسلامی، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، سازمان انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، چاپ سوم.
ـ تقی لو و همکاران، «امنیت و پیشا ارزش‌های آن در اندیشه سیاسی اسلام، (فصلنامه زمستان ۱۳۸۹)، مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، شماره ۴.
ـ ثقفی، محمد، «آرای و نظریات اخوان‌الصفا»، (تابستان ۱۳۷۶)، فصلنامه حکومت اسلامی، سال دوم، شماره ۲، شماره پیاپی ۴.
ـ جهان بزرگی، احمد، (۱۳۸۸)، امنیت در نظام سیاسی اسلام؛ اصول و مؤلفه‌ها، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
ـ حلبی، علی اصغر، (۱۳۶۰)، گزیده متن رسائل اخوان الصفا، تهران، کتابفروشی زوار.
ـ خضری، احمد رضا، (۱۳۸۸)، تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).
ـ درویشی و همکاران، «بررسی اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خمینی (ره)»، (تابستان ۱۳۹۳)، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال دوازدهم، شماره ۴۶.
ـ دفتری، فرهاد، (۱۳۷۵)، تاریخ و عقاید اسماعیلیان، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، نشر و پژوهش فرزان روز.
ـ شیخ نوری، امیر، (۱۳۸۳)، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام از سال (۴۰- ۲۲۷)، تهران، دانشگاه پیام نور.
ـ صابری، حسین، (۱۳۸۹)، تاریخ فرق اسلامی (فرق شیعی و فرقه های منسوب به شیعه)، تهران، سمت، جلد دوم، چاپ ششم.
ـ غرایاق زندی، داود، «امنیت و آزادی در اسلام»، (زمستان ۱۳۹۴)، فصلنامه مطالعات راهبردی،سال هیجدهم، شماره ۴.
ـ قرآن کریم
ـ گروه پژوهش، (۱۳۹۳)، سیری در اندیشه های دفاعی امام خامنه ای، مطالعات راهبردی دیپلماسی دفاعی ستاد تابش مهر وزارت دفاع.
ـ لطفی مرزناکی، (۱۳۹۴)، دفاع هوشمند در اندیشه امام خامنه‌ای، زیر نظر سردار ابوالفضل شکارچی- کمیته علمی همایش، تهران، انتشارات آوای سبحان.
ـ معین، محمد، ۱۳۷۵، (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ نهم.
ـ نوبختی، ابومحمد، (۱۳۵۵ق)، فرق الشیعه، تصحیح محمد صادق آل بحرالعلوم، نجف، المکتبه المرتضویه.